

*І.Прибиткова,
доктор економічних наук*

ЗМІНИ В ПОСЕЛЕНСЬКІЙ СТРУКТУРІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ МІГРАЦІЇ

XX ст. ознаменувалося радикальними змінами в масштабах та змісті процесів урбанізації. Якщо раніше поняття урбанізації пов'язували зі збільшенням абсолютних і відносних розмірів міського населення, його концентрацією у великих містах і розширенням міських територій, то на сучасному етапі розвитку урбанізація – це процеси посилення ролі міст у житті суспільства і проникнення міських відносин у сільську місцевість, формування нових соціально-просторових форм розселення, зміни соціально-професійної структури сільського населення, зростання його територіальної і соціальної мобільності. Місто вже не розглядається як точковий пункт. Виникають і розвиваються, постійно ускладнюючись, інтегровані сільсько-міські розселенські структури. У їх межах формуються нові територіальні спільноти людей. Автономність міського середовища остаточно знищено. Його місце заступило нове урбанізоване середовище – цілісне соціально-просторове утворення, що формується в межах систем взаємозв'язаного розселення. Тут здійснюються добові, тижневі, місячні й річні цикли життєдіяльності населення, складається специфічний урбанізований спосіб життя. Усіх жителів цих систем об'єднує спільність повсякденного життя.

Отже, сучасна урбанізація супроводжується змінами в розміщенні, структурі та способі життя населення та являє собою соціальний процес, середовищем якого стало все суспільство загалом. Відмітними рисами еволюції процесів урбанізації сьогодні є перехід від екстенсивної до інтенсивної фази їх розвитку, ускладнення соціально-просторо-

рових розселенських структур і розмаїтість форм їх розвитку, динамізм їх трансформацій і повсюдне поширення.

Динаміка міського населення та джерела його приросту. За даними останніх переписів населення радянської доби, частка городян в Україні невпинно зростала і 1989 р. сягнула 66,9%. Формування міського населення країни у повоєнний час відбувалося переважно завдяки природному й міграційному приросту жителів. Певний внесок у приріст міського населення зробили адміністративно-територіальні перетворення. Процес розширення міських територій, що майже завершився до 1970 р., згодом набув спорадичного і млявого характеру. В 1990 р. розпочинається зворотний процес: міські території разом з їх населенням скорочуються, хоча темпи їх зменшення виявляються непорівнюваними з темпами їхнього зростання в попередні роки. Проте якими б малими вони не були, сам факт послідовного скорочення міських територій свідчить про зміну тренду в розвитку урбанізаційних процесів в Україні. З початку 2000-х років у країні знову спостерігається тенденція до помірного зростання міських земель.

У 1992 р. уперше у повоєнному часі статистика реєструє депопуляцію в міській місцевості. Демографічні втрати українських міст упродовж 1992–1993 рр. частково компенсуються міграційним припливом нових городян. А вже 1994 р. в Україні вперше спостерігається міграційна втрата міського населення, і роль міграцій як компенсатора депопуляції в міській місцевості вичерпується (*табл. 1*). Унаслідок усіх цих трансформацій у 1993 р. розпочинається скорочення міського населення, темпи якого послідовно зростають до 2002 р., а згодом поволі меншають, сягаючи останніми роками початкового рівня 1993 р. (99,8%).

Загальні втрати міського населення України у 1990–2010 рр. становили 3344,3 тис. осіб. Його скорочення відбувалося у цей час переважно за рахунок депопуляції корінних городян (2679,8 тис., або 80,1%). Міграційні втрати сягали 603,2 тис. осіб, або 18%, а найменший вплив на зменшення чисельності міських мешканців чи-

нили адміністративно-територіальні перетворення – усього 61,3 тис. осіб, або 1,9%. Зауважимо, що упродовж цього періоду співвідношення джерел скорочення міської громади неодноразово змінювалось. З початку 2000-х років природні втрати населення українських міст частково компенсують нові громадяни за рахунок міграційного приросту, який відновився з 2003 р., та адміністративно-територіальних перетворень (з 1999 р.). Проте демографічні надбання українських міст у 2000-х роках виявилися вельми скромними. Лише 263,2 тис. нових городян забезпечили мігранти, а ще 32,4 тис. – сільські мешканці, які отримали міську реєстрацію завдяки приєднанню до меж міста вчорашніх сільських територій або надання сільським населеним пунктам статусу міського поселення (табл. 1).

Характеристика мережі міських поселень. Отже, у 1990-х роках Україна вступила в нову фазу урбанізації, образ якої й дотепер залишається розмитим і неясним. До сьогодні важко розділити ситуаційну і структурну складові новітнього урбанізаційного процесу. Й оскільки дотепер не з'ясовано основні напрями і перспективи ринкового розвитку країни, то залишається невизначеним і прогноз майбутніх рис процесів урбанізації. Зрозуміло одне: країна ніколи вже не стане колишньою, а отже, всі суспільні процеси набуватимуть нового змісту, характеру й масштабів. Проаналізуємо, що ж відбувалося з мережею міських поселень та їхнім населенням в Україні у 1990–2010 рр.

За цей час кількість міст в Україні збільшилася з 436 до 459, а кількість селищ міського типу скоротилася з 927 до 885. Основні зміни в мережі міських поселень відбувалися у результаті адміністративно-територіальних перетворень. Так, 1989 р. до категорії міст були віднесені колишні селища міського типу Рожище Волинської області й Вугледар Донецької області. У тому самому році статус селища міського типу одержали с.Рокини Волинської області, с.Богданівка Дніпропетровської області, а з міської межі

Таблиця 1

**Динаміка міського населення та джерела його приросту
(скорочення) в Україні, 1990—2010 рр.***

Роки	Міське населення на початок року, тис. осіб	Зміни за рік				Міське населення на кінець року, тис. осіб	Темпи зростання (скорочення) за рік, %
		Загальний приріст (скорочення) тис. осіб	У тому числі				
			Природний приріст (скорочення) тис. осіб	Міграційний приріст (скорочення) тис. осіб	Адміністративно-територіальні перетворення, тис. осіб		
1990	34869,2	216,0	85,7	148,4	-18,1	35085,2	100,6
1991	35085,2	211,7	38,2	187,7	-14,2	35296,9	100,6
1992	35296,9	174,1	-14,1	209,5	-21,3	35471,0	100,5
1993	35471,0	-70,3	-75,6	10,8	-5,5	35400,7	99,8
1994	35400,7	-281,9	-122,3	-143,2	-16,4	35118,8	99,2
1995	35118,8	-350,9	-168,0	-170,9	-12,0	34767,9	99,0
1996	34767,9	-380,4	-169,7	-208,4	-2,3	34387,5	98,9
1997	34387,5	-339,3	-169,5	-170,0	0,2	34048,2	99,0
1998	34048,2	-346,1	-166,8	-172,8	-6,5	33702,1	99,0
1999	33702,1	-363,5	-200,6	-165,3	2,4	33338,6	98,9
2000	33338,6	-386,9	-219,1	-186,3	18,5	32951,7	98,8
2001	32951,7	-409,3	-213,1	-196,8	0,6	32574,4	98,8
2002	32574,4	-214,0	-205,5	-9,1	0,6	32328,4	99,2
2003	32328,4	-181,9	-193,6	7,8	3,9	32146,5	99,4
2004	32146,5	-137,1	-176,1	37,1	1,9	32009,3	99,6
2005	32009,3	-131,6	-187,3	55,7	-	31877,7	99,6
2006	31877,7	-100,3	-155,1	48,4	6,4	31774,4	99,7
2007	31774,4	-108,6	-152,2	43,6	-	31668,8	99,7
2008	31668,8	-81,6	-122,3	40,7	-	31587,2	99,7
2009	31587,2	-62,4	-92,8	29,9	0,5	31524,8	99,8
2010	31524,8	-83,2	-104,5	24,5	0,1	31441,6	99,7
2011	31441,6						

1.1.1990—
1.1.2010

-3344,3	-2679,8	-603,2	-61,3

* Розраховано автором за даними видань Державного комітету статистики України [1, с. 23—29]; [2, с. 20—21]; [3, с. 16]; [4, с. 21]; [5, с. 21]; [6, с. 22]; [7, с. 22].

м.Ровеньки Луганської області було виділене смт Дзержинський.

Подібні зміни відбувалися щорічно. Низку селищ міського типу було переведено до категорії сіл; деякі міста підвищували свій статус, отримавши категорію міст обласного підпорядкування, а селища міського типу набували статусу міст районного підпорядкування. Так, у 1993 р. смт Бурштин Івано-Франківської області стало містом районного підпорядкування. Містам і селищам міського типу повертали старі назви, розукрупнювали раніше адміністративно об'єднані населені пункти або об'єднували їх у єдиній міській межі. Наприклад, у 1997 р. до міської межі Кривого Рогу були включені селища міського типу: Мирівське, Залізничне, Суворово і Рахманівка.

Найпоширенішими в Україні є міста з кількістю жителів 10–19,9 тис. (35,4%), а також 20–49,9 тис. (24,2%). Щоп'яте місто налічує до 9,9 тис. жителів (20,3%), у тому числі кількість міст, де мешкає до 5 тис. жителів, становить лише 3,9% загальної їх кількості. Таким чином, 55,7% українських міст належать сьогодні до типу *малих* із кількістю жителів до 20 тис. осіб, а у більш як трьох четвертих українських міст (79,9%) кількість жителів не перевищує 50 тис. [7, с. 15].

До групи *середніх* із чисельністю населення 50–99,9 тис. осіб слід віднести 48 міст (10,5%); *великих* із населенням 100–500 тис. осіб – 35 міст (7,6%); *крупних* із кількістю жителів 500 тис. – 1 млн осіб – 5 міст (1,1%). До групи *найкрупніших* міст із населенням понад 1 млн належать 4 міста (0,9%) У цих 9 містах сьогодні мешкає понад третина міського населення України (35,7%). Населення малих міст становить 22,9%, середніх – 11,9%, великих – 29,5% загальної кількості мешканців міст. Аби нерівномірність розподілу населення за містами різноманітного розміру і типу була очевидною, зазначимо, що в 2% крупних і найкрупніших міст нині живуть 35,7% міських жителів, тоді як у 79,9% малих – лише 22,9% [7, с. 16].

Мережа *селищ міського типу* від початку 1990-х років зазнала відчутних змін: помітно збільшилась кількість

селищ міського типу з населенням до 3 тис. осіб (від 300 у 1990 р. до 363 у 2008 р.); водночас зменшилась кількість таких селищ, де було 3–4,9 тис. мешканців (від 224 у 1990 р. до 196 у 2008 р.), а також 5–9,9 тис. осіб (від 319 у 1990 р. до 280 у 2008 р.). Ці три групи селищ міського типу з населенням до 10 тис. жителів становили у 2008 р. 94,7% усіх міських поселень цього типу (у 1990 р. – 90,9%). У них зосереджено 85,1% усього населення, що мешкає в селищах міського типу (у 1990 р. – 76,8%). Водночас у селищах міського типу із кількістю жителів 10–20 і більше тисяч осіб, загальна кількість яких ледь сягає 5,3%, живе майже щосьомий мешканець смт (14,9%). Найбільш населеними є сьогодні селища міського типу з кількістю жителів 5–10 тис. (50,2%) – тут мешкає щодругий житель [7, с. 17–18].

Усупереч державній політиці обмеження зростання крупних і найкрупніших міст, що здійснювалася від початку 1960-х років, чисельність їх населення невпинно зростала аж до початку 1990-х років. Витратна економіка епохи “зрілого соціалізму”, поєднана з екстенсивним розвитком народногосподарського комплексу і постійним приростом робочих місць у містах, передусім крупних і найкрупніших, зумовила збільшення кількості жителів цих міст переважно у результаті міграційного припливу. З початком перебудови і наступної економічної кризи містоутворююча база крупних і найкрупніших міст дестабілізується й починає звужуватися; скорочуються робочі місця, з’являється попервах приховане, а незабаром і явне безробіття; позбавлені роботи люди кидають обжиті міста в пошуках більш усталеного життя, яке б забезпечувало їм і членам їхніх сімей виживання і безпеку.

Першою в переліку найкрупніших міст, що втрачають населення, стає Одеса, де вже у 1990 р. було зафіксовано зменшення кількості жителів [9, с. 28]. У 1992 р. до цього переліку приєднуються Харків, у 1993 р. – Дніпропетровськ, а у 1994 р. – решта міст, які належать до розряду крупних і найкрупніших: Київ, Донецьк, Запоріжжя,

Львів, Кривий Ріг, Маріуполь, Миколаїв. 1995 р. з групи крупних міст вибуває Луганськ – кількість жителів тут зменшується до 493 тис. осіб.

Після 2000 р. чисельність населення крупних і найкрупніших міст продовжує меншати. За Луганськом з переліку крупних міст вибуває Маріуполь, кількість жителів в якому становила на 1 січня 2010 р. 469 тис. А Донецьк втрачає статус міста з мільйонним населенням. На цю ж дату кількість його мешканців сягає лише 968 тис. Тільки столиця України примножила свій людський потенціал: на 1 січня 2011 р. чисельність киян становила 2799,2 тис. осіб. У решті крупних та найкрупніших міст країни упродовж 2000-х років відбувається скорочення кількості городян. Їх сумарні демографічні втрати за 1998–2009 рр. сягають 477 тис. осіб (4,2%).

Динаміка сільського населення і зміни мережі сільських поселень. Чисельність сільського населення України зменшилась у 1990–2010 рр. на 2531,2 тис. осіб і становила на 1 січня 2011 р. 14 336,9 тис. осіб (табл. 2). Його скорочення відбувалось виключно за рахунок депопуляції українського села (2610,3 тис. осіб, або 103,1%). Компенсацію його демографічних втрат забезпечив суто символічний міграційний приріст сільських мешканців (17,6 тис. осіб, або 0,7%) та адміністративно-територіальні перетворення (61,5 тис. осіб, або 2,4%). Міграційний приплив нових жителів у село розпочався у 1992 р.

Проведені нами 1992 р. соціологічні опитування переселенців із міських поселень України в її сільську місцевість засвідчили, що серед них переважали колишні селяни, котрі раніше переїхали до міста, а після розпаду СРСР і поглиблення жорсткої системної кризи у всіх сферах життя України почали повертатися туди, звідки свого часу поїхали. Цей зворотний міграційний рух підтримував демографічний потенціал сільської громади з 1992 по 2001 р. включно, проте не зміг врятувати українське село від депопуляції. Міграційне скорочення чисельності селян у 1990–1991 рр. та після закінчення недовгочасно-

го повернення їх до батьківських домівок нанівець звело позитивний ефект тимчасової репатріації колишніх сільських дітей на малу історичну батьківщину.

Ще одним компенсатором поменшання чисельності селян через їхню депопуляцію упродовж 1990-х були адміністративно-територіальні перетворення на користь сільської місцевості, що тривали до 1999 р. (табл. 2).

Зазнала змін і мережа сільських населених пунктів. Їх чисельність послідовно скорочувалась з 28 804 (на початок 1990 р.) до 28 471 (на початок 2010 р.), а кількість наявного населення – відповідно від 16 969,3 тис. осіб до 14 438,1 тис. осіб. Із загальної кількості сільських населених пунктів не мали населення і не були зняті з обліку: у 1991 р. – 262, у 1996 р. – 229; у 2001 р. – 151; у 2005 – 227 сіл [11, с. 13].

Паралельно тривав процес трансформації мережі сільських адміністративних районів. У 1991 р. було створено Петриківський та Юр'ївський сільські райони у Дніпропетровській області, Печенізький у Харківській, Підгаєцький у Тернопільській та Герцаївський у Чернівецькій. Водночас було скасовано Судацький район в Автономній Республіці Крим. У 1992 р. було створено новий Розовський район у Запорізькій області; у 1993 р. – Шацький район у Волинській області; Великобілозерський – у Запорізькій; Коломацький – у Харківській. У 1995 р. на карті з'явився ще один новий район у Рівненській області – Демидівський. Але сьогодні існують плани щодо ліквідації близько третини існуючих сільських адміністративних районів у рамках адміністративно-територіальної реформи. Вони вважаються зайвими. Зокрема, передбачається скоротити кількість районів у Одеській області з 26 до 17. Триває процес розукрупнення адміністративно об'єднаних населених пунктів.

За даними останнього суцільного обстеження соціально-економічного становища сільських населених пунктів України, на 1 листопада 2005 р. частка населених пунктів з кількістю мешканців до 50 осіб становила 13,8% їх загальної кількості. В окремих регіонах країни їх частка

була набагато більшою (у Сумській області – 32,4%, Чернігівській – 25,9, Харківській – 25,3, Полтавській – 23,8%). Більшість населених пунктів, у яких зовсім немає новонароджених, концентруються так само у Сумській, Чернігівській та Полтавській областях – відповідно 30,9%, 25,4 та 23,7% [11, с. 4].

Значно зросла кількість населених пунктів, у яких немає дітей віком до 5 років – з 2,5 тис. на початку 1991 р. до 3 тис. на початок 2005 р., що становило 10,7% загальної кількості сільських населених пунктів. За даними обстеження, 2005 р. у 6,5 тис. сільських населених пунктах не було дітей віком 6 років, у 2,2 тис. – дітей віком 7–14 років, у 5,5 тис. – дітей віком 15 років, у 3,9 тис. – підлітків віком 16–17 років, у 1,6 тис. – молоді віком 18–27 років, у 1,7 тис. – молоді віком 28–34 років, а 1005 сіл не мали молоді віком 18–34 років [11, с. 4].

Тенденції розвитку внутрішньої трудової міграції. За минулі двадцять років міграційні потоки як джерело формування населення то виконували функції компенсатора демографічних втрат міських поселень або сільської місцевості, то виступали в ролі мультиплікатора, що їх примножує. У сукупності з природним рухом населення і меншою мірою адміністративно-територіальними перетвореннями в країні внутрішні та зовнішні безповоротні міграції увесь цей час визначали загальні обсяги контингентів міських та сільських мешканців.

На відміну від них багатотисячні потоки щоденної трудової маятникової міграції істотно змінювали й змінюють досі лише обсяги контингентів трудових ресурсів і у місті, і у селі, проте не чинять жодного впливу на величину їх постійного населення. Трудова маятникова міграція являє собою територіальне переміщення робочої сили в чистому вигляді, має зворотний характер та одноденний цикл і не супроводжується зміною місця проживання населення. Розвиток трудової маятникової міграції невіддільний від її безпосередньої територіальної основи – інтегрованих сільсько-міських поселенських структур. Виконуючи системоутворюючі функції в їхньому формуванні, трудова

Таблиця 2

Динаміка сільського населення та джерела його приросту (скорочення) в Україні, у 1990—2010 рр.*

Роки	Сільське населення на початок року, тис. осіб	Зміни за рік				Сільське населення на кінець року, тис. осіб	Темп зростання (скорочення) за рік, %
		Загальний приріст (скорочення) тис. осіб	У тому числі				
			Природний приріст (скорочення) тис. осіб	Міграційний приріст (скорочення) тис. осіб	Адміністративно-територіальні перетворення, тис. осіб		
1990	16969,3	-110,1	-58,1	-70,1	18,1	16859,2	99,4
1991	16859,2	-99,5	-77,3	-36,4	14,2	16759,7	99,4
1992	16759,7	13,4	-86,2	78,3	21,3	16773,1	100,1
1993	16773,1	-59,4	-108,6	43,7	5,5	16713,7	99,6
1994	16713,7	-104,1	-120,8	0,3	16,4	16609,6	99,4
1995	16609,6	-80,4	-131,7	39,3	12,0	16529,2	99,5
1996	16529,2	-98,3	-139,8	39,2	2,3	16430,9	99,4
1997	16430,9	-108,3	-142,1	34,0	-0,2	16322,6	99,3
1998	16322,6	-106,6	-133,9	20,8	6,5	16216,0	99,3
1999	16216,0	-124,8	-149,4	27,0	-2,4	16091,2	99,2
2000	16091,2	-119,7	-153,9	52,7	-18,5	15971,5	99,3
2001	15971,5	-112,4	-156,4	44,6	-0,6	15882,7	99,4
2002	15882,7	-184,0	-158,7	-24,7	-0,6	15675,1	98,7
2003	15675,1	-199,1	-163,2	-32,0	-3,9	15476,0	98,7
2004	15476,0	-204,5	-157,9	-44,8	-1,8	15271,5	98,7
2005	15271,5	-219,7	-168,6	-51,1	-	15051,8	98,6
2006	15051,8	-183,1	-142,6	-34,2	-6,3	14868,7	98,8
2007	14868,7	-164,8	-138,1	-26,7	-	14703,9	98,9
2008	14703,9	-147,4	-121,6	-25,8	-	14556,5	99,0
2009	14556,5	-118,4	-101,4	-16,5	-0,5	14438,2	99,2
2010	14438,2	-101,3	-96,0	-5,2	-0,1	14336,9	99,3
2011	14336,9						
1.1.1990– 1.1.2010		-2531,2	-2610,3	17,6	61,5		

* Розраховано автором за даними видань Державного комітету статистики України [1, с. 30–36]; [2, с. 22–23]; [3, с. 22]; [4, с. 22]; [5, с. 22]; [6, с. 23]; [7, с. 23].

маятникова міграція забезпечує у сукупності з іншими видами місцевої рухомості населення спільність повсякденного життя мешканців населених пунктів, що належать до системи взаємопов'язаного розселення. А сфера поширення трудових сполучень визначається ізохроною транспортної доступності і є одним із основних мірил ареалу впливу сучасного міста. Трудова маятникова міграція тісно пов'язана з безповоротною міграцією й спостерігається тенденція до їхньої взаємності.

Трудова маятникова міграція поширена на всій території України. Трудові поїздки здійснюються практично у всі міські поселення країни поряд із зустрічними переміщеннями працездатних контингентів з цих міст у сільську місцевість та інші міста. Основу сучасної трудової маятничкової міграції в Україні створюють трудові пересування сільського населення в міста. Станом на 1 січня 1991 р. 2165,2 тис., або 28%, селян, які мали роботу, працювали за межами свого населеного пункту. З них 21,4% приїжджали щодня на роботу в міста та селища міського типу*.

П'ять років потому, 1 січня 1996 р., вітчизняна статистика виявила, що із загальної кількості зайнятих селян щочетвертий працює за межами місця проживання, а їхня загальна чисельність сягає 1670,5 тис. осіб. З них виїжджають на роботу в міські поселення 1217,5 тис., або щоп'ятий зайнятий сільський мешканець. А ще за п'ять років за межами рідного села працюватиме щоденно так само щочетвертий його житель (26,5%), у тому числі в міських поселеннях – щоп'ятий. Із зменшенням у 1996–2001 рр. на 30,6% контингенту селян, що мають будь-яку роботу, чисельність трудових мігрантів скорочується до 810,5 тис. осіб, проте відносні розміри їх залишаються без змін. Саме в цей період зростає в 2,6 раза кількість селян працездатного віку, зайнятих лише в особистому підсобному гос-

* Розрахунки показників за 1991, 1996, 2001 та 2005 рр. виконано автором за даними суцільного обстеження соціально-економічного стану сільських населених пунктів Державним комітетом статистики України (за формою державного статистичного спостереження № 1-село).

подарстві. На 1 січня 2001 р. цей контингент дорівнює 2139,3 тис. осіб [10, с. 43].

За п'ять років чисельність працюючих за межами власного населеного пункту сільських мешканців зростає до 1523,8 тис., а їхня частка серед сільчан, що мають роботу, збільшується до 40,2%. З них працюють у міських поселеннях 28,5%. На 1 січня 2005 р. кількість сільських населених пунктів, у яких відсутні будь-які суб'єкти господарської діяльності, сягнула 13 975, або 49,3% загальної кількості усіх населених пунктів у сільській місцевості. Їх мешканці просто приречені на пошуки роботи та заробітку за межами постійного місця проживання. Така сама проблема виникає й загострюється в малих містах країни [11, с. 45–47].

Крім відсутності робочих місць у сільській місцевості та в малих міських поселеннях України, значні масштаби розвитку трудової маятникової міграції зумовлюються мізерними заробітками, часто нижчими за прожитковий мінімум; конче низькою якістю життя та відчуттям його повної безперспективності; відсутністю гарантій забезпеченого майбутнього для своїх дітей. А проте розвиток трудової маятникової міграції усередині країни створює протипагу зарубіжній міграції, що руйнує демографічний потенціал села і малих міських поселень.

Отже, посилення інтеграції між містом і селом у межах сучасних соціально-просторових поселенських структур створює передумови для подолання соціально-економічної нерівності умов і якості життя різних соціальних груп та прошарків. До інтеграційних процесів належить передусім внутрішня маятникова трудова міграція населення. Виконуючи функції передачі загальнокультурної, професійної та соціальної інформації в сільську місцевість, вона сприяє проникненню міських відносин у село та подальшому поширенню й поглибленню урбанізації. Урбанізація села у межах інтегрованих сільсько-міських поселенських структур супроводжується значним зростанням територіальної та соціальної мобільності сільського населення.

Основні сфери життєдіяльності маятникових мігрантів розділені у часі, просторі й функціонально: їхня праця й навчання відбуваються у міському середовищі та позначені широкими професійними, культурними й соціальними контактами; їхній побут і відпочинок відбуваються у сільському середовищі, де можливості реалізації культурних потреб значно обмежені.

Розвиток різноманітних процесів урбанізації у сільській місцевості у свою чергу всіляко стимулює зростання і розширення потоків трудової маятникової міграції. З погляду соціології це є процес, пов'язаний із формуванням специфічних територіальних спільнот у межах інтегрованих сільсько-міських поселенських структур, подоланням істотних відмінностей поміж містом і селом, змінами в соціальній структурі суспільства.

Література

1. *Населення України, 2002* : Демографічний щорічник / Державний комітет статистики України. – К., 2003.
2. *Населення України, 2003* : Демографічний щорічник / Державний комітет статистики України. – К., 2004.
3. *Населення України, 2004* : Демографічний щорічник / Державний комітет статистики України. – К., 2005.
4. *Населення України, 2005* : Демографічний щорічник / Державний комітет статистики України. – К., 2006.
5. *Населення України, 2006* : Демографічний щорічник / Державний комітет статистики України. – К., 2007.
6. *Населення України, 2007* : Демографічний щорічник / Державний комітет статистики України. – К., 2008.
7. *Населення України, 2008* : Демографічний щорічник / Державний комітет статистики України. – К., 2009.
8. *Населення України, 2009* : Демографічний щорічник / Державний комітет статистики України. – К., 2010.
9. Обласні центри України : статист. зб. – К., 1991.
10. *Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України* / Державний комітет статистики України. – К., 1992.
11. *Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України* / Державний комітет статистики України. – К., 2006.